

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dîvânu Lugâti't-Türk'te Erkek ile İlgili Söz Varlığının Toplum Dilbilimsel Açından İncelenmesi

Examination of the Vocabulary Related to Men in Dîvânu Lugâti't-Türk From a Sociolinguistic Perspective

Selda SANDALYECİ

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
seldatabak@trakya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-5443-3245

Öz: Dil ile toplum karşılıklı olarak birbirini etkileyen bir ilişki içerisinde. Bu sebeple toplumdaki değişim ve gelişmeler doğrudan dile yansımaktadır. Toplumdilbilimin inceleme alanını da temel olarak dil ile toplum arasındaki bu karşılıklı ilişkiler oluşturur. Söz varlığı ise dil açısından bu inceleme alanının en değişime açık ve somut kaynağıdır. Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazdığı, aslında bir sözlük olan Dîvânu Lugâti't-Türk, yazıldığı dönemin yaşam biçimini yansıtmaya ve sahip olduğu zengin söz varlığı açısından Türk kültürünü gözler önüne seren en önemli eserler arasındadır. Kültürümüzün bir parçası olarak temel söz varlığı içerisinde yer alan erkek ile ilgili kavramlar, bu çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk taranarak tespit edilmiştir. Çoğunlukla toplumda kadından hep bir adım önde tutulan erkek söz konusu olduğunda tercih edilen söz varlığı ve anlam alanları sadece erkeğe yönelik algının değil, toplumsal cinsiyetin göstergesi olduğu için de tercih edilmiştir. Bu çalışmada erkek kavramı ve erkekle ilgili söz varlığı üzerinden erkeklere yüklenen toplumsal rol ve değerler tespit edilmeye çalışılmış, o dönemki Türk toplum hayatında erkek kavram alanının nasıl karşılandığını belirlemek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't- Türk, Erkek İmgesi, Erkekle İlgili Söz Varlığı, Söz Varlığı, Toplumdilbilim.

Abstract: Language and society are in a relationship that mutually affects each other. For this reason, changes and developments in society are directly reflected in language. The field of study of sociolinguistics is basically these mutual relations between language and society. Vocabulary is the most concrete and changeable source of this field of study in terms of language. Written by Mahmud of Kashgar in the 11th century to teach Turkish to Arabs, Divanu Lugati't-Türk, which is actually a dictionary, is among the most important works that reveal Turkish culture in terms of reflecting the lifestyle of the period in which it was written and its rich vocabulary. In this study, the vocabulary related to men, which is a part of our culture and is included in the basic vocabulary, was analyzed and determined in Divanu Lugati't-Türk. The vocabulary and meaning areas preferred when talking about men, who are generally always one step ahead of women in society, were preferred not only because they are indicators of the perception towards men, but also because they are indicators of gender. An attempt was made to determine the social roles and values attributed to men through the concept of man and the vocabulary related to men, and it was aimed to determine how the concept of man was perceived in Turkish social life at that time.

Keywords: Divanu Lugati't- Türk, male image, vocabularies about male, vocabulary, sociolinguistics.

Geliş Tarihi: 05.09.2024

Kabul Tarihi: 28.10.2024

Yayın Tarihi: 22.12.2024

Atıf: Sandalyeci, S. (2024). Dîvânu Lugâti't Türk'te erkek ile ilgili söz varlığının toplum dilbilimsel açıdan incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânu Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 194-206. Doi: 10.33437/ksusbd.1544143

GİRİŞ

AMAÇ ve YÖNTEM

Literatürde başlangıçta kadınlar üzerinden ilerleyen çalışmalar cinsiyetle ilgili çalışmalar, günümüzde artık erkeklerle ilgili olarak da karşımıza çıkmaktadır. Her geçen gün dikkatleri biraz daha üstüne çeken erkeklik çalışmaları, sadece kadını ya da sadece erkeği araştırmanın yeterli olmadığını savunarak bu iki cinsin birbirini tamamladığını ve hem kadının hem de erkeğin tüm yönleriyle ortaya koyulmasının gerekli olduğunu savunmaktadır (Zeybekoğlu, 2010: 11). Kadın ve erkek toplumsal normlar ışığında farklı roller edinmiştir. Toplum onların bu roller öncülüğünde davranmalarını ister (Çolak, 2020: 29). Edindikleri bu farklı roller dilde de kendini gösterir ve sözcüklerin sahip olduğu cinsiyetçilik bağlamında kadınların ve erkeklerin kullandığı dilin inşası gerçekleşir. Buna göre sözcüklere yüklenen anlamlar üzerinden bir cinsiyet kategorisine gönderimde bulunan erkeklerden bahsederken kullanılan dil, toplumsal cinsiyetin dil üzerindeki etkisinin bir sonucudur (Malkoç, 2022: 173).

Literatüre bu açıdan bakıldığında Yenisey yazıtları ve Uygur belgelerinin erkek söz varlığı açısından incelendiği; fakat devamı olarak kabul edilen Karahanlı Türkçesi'nin mahsulü Dîvânu Lugâti't-Türk'te erkek söz varlığının tespit edilmediği görülmüştür. Bu sebeple konuya bütüncül yaklaşılabilmesi adına çalışmaya örneklem olarak Dîvân seçilmiştir. Bu çalışmada, Dîvân'dan 11. yüzyıl Türk hayatındaki erkeklerin iz veya yansımalarını tespit etmek, elde edilen dil malzemesiyle erkek çalışmalarına katkıda bulunmak ve dikkatleri bu açıdan da Dîvân üzerine çekmek amaçlanmıştır.

Dîvân'daki erkek ile ilgili adlandırmalar, sözcüklerdeki toplumsal cinsiyet emarelerinin erkek için öngörülen boyutunu yansıtmaktadır. Çalışmada erkek ile ilgili söz varlığı toplumdilbilimsel açıdan incelenmiştir. Örneklem olarak seçilen Dîvân, 11. yüzyılın kültürünü yansıtan en önemli eserlerden olması sebebiyle tercih edilmiştir. Öncelikle Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun çalışması taranmış, erkeklerle ilgili tüm söz varlığı fişlenmiştir. Fişlenen malzeme 1. Bir Cinsiyet Ayırıcı Olarak Erkek ile İlgili Söz Varlığı 2. Erkeklerin Dış Görünüşü ve Huyları ile İlgili Söz Varlığı 3. Akrabalık Adları 3.1. Kan Bağıyla Oluşan Akrabalık Adları 3.2. Evlilik Yoluyla Oluşan Akrabalık Adları 4. Erkeklerin Toplumdaki Statüleriyle İlgili Söz Varlığı olarak dört başlık altında değerlendirilmiştir. Tespit edilen sözcüklerin anlamı verildikten sonra köken bilgisel açıklamalarına da yer verilmiş, sözcükler toplumdilbilimsel açıdan incelenmeye çalışılmış ve erkek ile ilgili söz varlığında dil kullanımındaki toplumsal cinsiyetin yansımaları incelenmiştir. Sözcükler alfabetik olarak sıralanmış, Dîvân'da geçtikleri bölümler Ercilasun-Akkoyunlu 2014'teki sayfa numaralandırmaları (satır numarası/sayfa numarası) esas alınarak belirtilmiştir.

Toplumdilbilim ve Dil-Cinsiyet İlişkisi

Toplumdilbilim; dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle, bu tür iki olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen karma dal olarak tanımlanır (Vardar vd., 2007: 196). Genel bir şekilde tanımlanacak olursa dil ile toplum arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

Toplum ve dilin birbirini değiştiren, dönüştüren ve tamamlayan yapısı, toplumdilbilimin temel inceleme konularına kaynaklık eder (Akata, 2019: 2276). Bir kişinin bir şeyi neden söylediğini anlamak ve bu kişinin ne zaman hangi konu üzerinde konuştuğunu, bu konuşmada amacının ne olduğu ve bundan da hangi toplumsal sonucun çıkması gerektiği literatürdeki genel görüşlere göre toplumdilbilimin çıkış noktası ve temel sorununu oluşturmaktadır.

Konuştuğumuz dilin şekillenmesini sağlayan etmenler arasında yer alan cinsiyet kavramı, uzun yıllardır psikoloji, nöroloji, sosyoloji, antropoloji ve dilbilim gibi birçok farklı bilim alanının çalışma konularından biri olmuştur (Nazlı, 2016: 56). Dil ve toplum ilişkilerini her yönüyle inceleyen toplumdilbilimin çalışma sahalarından biri de dil-cinsiyet ilişkisidir. Cinsiyet olgusu, biyolojik ve toplumsal olmak üzere iki farklı kolda değerlendirilir ve toplumsal boyutu dil kullanımlarında değişken olarak görülmektedir.

Cinsiyet, kişinin dişil veya eril olduğunu belirleyen doğuştan getirmiş olduğu biyolojik ve fizyolojik özellikleri olarak tanımlanırken toplumsal cinsiyet toplumun dişil ve eril bireylerden beklemiş

olduğu roller olarak tanımlanmaktadır. Birey, toplumun kendisinden beklediği rollerden sorumlu tutulurken bireyden de toplumun karşı cinse yüklemiş olduğu rolleri yapmaktan kaçınması beklenmektedir...Zaman içinde toplumların kendilerine özgü oluşturmuş oldukları bu kimlikler, sosyalizasyon sürecinin ajanları tarafından yeni yetişen kuşaklara aktarılarak devamlılığın sağlanması gerçekleştirilmektedir. Böylece yeni yetişen kuşaklar neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiğini öğrenmekte, öğrendiklerini uygulamaya koyarak da toplumun onayını almakta, aksi halde dışlanma ile başlayan müeyyidelerle karşılaşmaktadırlar...Böylece zaman içinde toplumun istediği yönde toplumsal cinsiyetler önce zihinlere yerleşmekte, daha sonra da bu yönde duygu ve davranışlar geliştirilmektedir (Şenol ve Çalar, 2018: 1-14). Biyolojik cinsiyetin sabit olmasına karşılık sosyo-kültürel bir yapı olarak gördüğümüz toplumsal cinsiyet yer ve zamana göre değişebilir bir özelliktir. Bu da toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten daha fazla anlamlar içerdiğini ifade eder.

Toplumdaki bu tarz yaptırımlar dile de yansımaktadır. Kadınların ve erkeklerin kullandığı sözcükler, iki grup arasındaki telaffuz farklılıkları, vurgu ve tonlamalar dil kullanımını belirlemekle birlikte toplumda var olan toplumsal cinsiyet vurgulamasının da bir sonucudur (Malkoç, 2022: 171). Dil öğrenim sürecinde birey aynı zamanda toplumsallaşma sürecinin de içine girer ve dili öğrenirken beraberinde toplumun davranış biçimlerini de öğrenir. Bu öğrenme çift taraflı bir süreçtir ve dilsel ayrımcılık, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkili olur. Kadın ve erkeğe yönelen dil kullanımı, dilsel ayrımcılığın görüldüğü işaretler olarak dil-cinsiyet çalışmalarına kaynaklık etmektedir.

Toplum içerisinde genellikle baskın grup olarak görülen erkeklerin kullandığı dil de toplumca birincil dil olarak kabul edilir ve kadınlardan da buna uygun davranmaları beklenir. Bu yüzden toplumun genelinde amir, komutan ve benzeri kavramlarda akla ilk olarak erkekler gelir. Kadınların meslekleri söylenirken bu sözcüklerin başına 'kadın' ibaresi eklenmektedir: kadın doktor gibi. Fakat erkeklerden bahsedilirken bu ayrıma ihtiyaç duyulmaz. Çünkü toplum bu işleri zaten erkeğe yakıştırmış, kadın için istisna saymıştır. Erkek dilinde kadın diline nazaran daha olumlu adlandırmaların/övgülerin öne çıktığı görülmektedir.

Günay'a göre tarihin hiçbir döneminde kadın ve erkek aynı işi yapmamıştır: Tarımdan önce bile erkekler avcılık yaparken kadınlar toplayıcılık yapmıştır. Erkek çocukları savaş için, kız çocukları ise ev işlerine yardımcı olmak için yetiştirilmiştir (2016: 198). Dünya dillerinin birçoğunda kadın ve erkeklerle ilişkin sözcük ve deyimlerde kadınlara karşı bir tutum gözlenmektedir. Kadınlardan söz edilirken kullanılan sözcükler sık sık olumsuz çağrışımlara yol açmaktadır (König, 1992: 26).

Kadın ve erkek olmanın biyolojik anlamının dışında, sosyo-kültürel bir anlamı da olduğunun altını çizen toplumsal cinsiyet çalışmaları bünyesinde, kadına ilişkin pek çok konu çeşitli boyutlarıyla ele alınarak kadın çalışmaları adı altında toplanmaktadır. Ancak, toplumu anlayabilmek ve toplumsal sorunlara çözüm üretebilmek için sadece kadını ve kadının yaşadığı sorunları ortaya koymak yeterli değildir. Kadın kadar erkeği de irdelemek, anlamak, farklı bağlamlarda ortaya koymak gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının bütünlüğü açısından oldukça önemli olan erkeklik çalışmaları, erkekliğin yaşanış ve algılanış tarzları arasındaki farklılıkları, egemen erkekliğin yanı sıra farklı erkeklik örüntülerinin varlığını, erkeklik denilen tek bir şeyden söz etmenin imkânsızlığını ve erkekliğe ilişkin daha pek çok konuyu farklı yönleriyle irdelemek amacıyla ortaya çıkmaktadır (Zeybekoğlu, 2010:2). 1950'lerden itibaren toplumsal cinsiyet alanında gördüğümüz kadın çalışmalarının aksine ihmal edilmiş olan erkek/ erkeklik çalışmaları, henüz çok az çalışmaya konu edilmiştir. Avşar, her geçen gün derinleşen bu akademik ve popüler ilginin sürecini şöyle sıralamıştır: Erkeklik çalışmaları, 1970'lerde ilk olarak erkekliği farklılık üzerinden ele alır. Ardından 1980'lere tekabül eden dönemde erkekliğin yeni görünümleri söz konusu edilmiş; 2000'li yıllara gelindiğinde ise erkeklik değişen formlarıyla incelenmiştir (2017: 225).

Erkeklik çalışmaları kadınlara karşı gelişen agresif bir öfkenin sonucu veya erkekliğin savunusu değildir. Feminizm ile işbirliği ve diyalog hâlinindedir, hatta birçok açıdan erkekliğe sert ve detaylı (acımasız) eleştiriler içerir (Şen, 2023: 519). "Her toplumun kadın ve erkeği biçimlendiren, yönlendiren, denetleyen, birbirinden ayıran ve en önemlisi de toplumsal rollerini oluşturan sosyo-kültürel değerler dizisi vardır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımına baktığımızda, tüm toplumlarda özel alan olarak adlandırılan ev-içi üretim işlerinin kadına, kamusal alan olarak adlandırılan ev-dışı üretim işlerinin erkeğe atfedildiği görülmekteydi. Kadınlardan beklenen özel alanlarında kalarak ev içi faaliyetleri yerine getirmeleriyle, erkeklerden beklenen kamusal alanda başarılı olmaları ve aile

geçimini sağlamalarıydı. Ancak sanayi devrimi ve savaşların da etkisiyle kadınların ücretli olarak çalışma yaşamında yer almaya başlaması, köklü değişimlere yol açmıştır” (Zeybekoğlu, 2010: 3-4).

Ataerkil toplumlarda erkekler kadınlara göre daha bağımsız, daha güçlü ve başkalarının etkisinde daha az kalarak daha az konuşan kişiler olarak görülmekte, kadınlar ise bakıcılık, eğiticilik, insanlarla ilişki kurma gibi özellikleri gerektiren işleri öğrenmeye ve yapmaya daha yatkın sayılmaktadır. Bu cinsiyete özgü rol kalıp yargılarına göre kadın özellikleri, erkek özelliklerine göre daha olumsuz olma eğilimine girmiştir (König, 1992: 26). Ataerkil bir yapıya sahip Türk toplumundaki geleneksel erkeklik algısına göre erkek her zaman başarılı, güçlü, iktidar sahibi olmalı, her şeye çözüm getirebilmeli, duygularını belli etmemeli ve evin geçimini sağlamalıdır. Hatta belki de en önemlisi, erkek daima her konuda kadından üstün olmalıdır.

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE ERKEK İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Milletlerin yaşayış tarzları kendileriyle birlikte doğar, yine kendileriyle birlikte gelişir. Nihayet bir gün bu yaşayış tarzı yani dış ve iç âlem karşısında takınılan belli tavırlar, belli davranışlar o milletin dilinde ifadesini, karşılığını bulur. Buna göre kelimeler, birçok dilcinin sandığı gibi yalnız bir ses ve fonemler yığından ibaret değil; hislerin, düşüncelerin taşıyıcısıdır (Useev, 2015: 26).

Dil-toplum ilişkisini önemli ölçüde etkileyen söz varlığının gözlemlenebilir oluşu, söz varlığına bakılarak toplumsal değerlendirmelerde bulunulabilmesine olanak sunar. Söz varlığı, içinde bulunulan toplumun kültürünü yansıttığı gibi toplumsal cinsiyetin dil üzerinden aktarımında da önemli görevler üstlenmektedir. Toplumdilbilimin inceleme konularından biri olan kadın ve erkek ile ilgili söz varlığı, kadın ve erkeğe yönelik toplumsal bakış açısını yansıtmaktadır (Malkoç, 2022: 170).

Dîvân, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir sözlüktür. Türk dili ve edebiyatının ilk örneklerini ihtiva etmesi yanında, 11.yüzyıldaki yüksek Türk kültür ve medeniyetini yansıtması bakımından da Türklüğün temel kitaplarından birisidir (Günşen, 2008: 244). Kaşgarlı, bu sözlüğü yazabilmek için yıllarca Türk illerini dolaşarak bilgi toplamış ve eserini hazırlarken sadece bir sözlük meydana getirmemiş, Türk dilinin gramerini, atasözleri ve deyimlerini, şiirlerini, kültürünü de eserinde yansıtmıştır. Bu sebeple Dîvân’daki erkek ile ilgili söz varlığı taranmış ve tespit edilen sözcükler

1. Bir Cinsiyet Ayırıcı Olarak Erkek ile İlgili Söz Varlığı

2. Erkeklerin Dış Görünüşü ve Huyları ile İlgili Söz Varlığı

3. Akrabalık Adları

3.1. Kan Bağıyla Oluşan Akrabalık Adları

3.2. Evlilik Yoluyla Oluşan Akrabalık Adları

4. Erkeklerin Toplumdaki Statüleriyle İlgili Söz Varlığı olarak dört başlık altında değerlendirilmiştir.

1. Bir Cinsiyet Ayırıcı Olarak Erkek ile İlgili Söz Varlığı

Çalışmanın bu başlığında toplam 13 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler genellikle erkek dilinin olumlayıcı yönlerini göstermektedir. ‘Erkek’ vurgusunun ön planda tutulduğu bu sözcüklerde toplumun erkeğe yüklediği cinsel rol ölçüleri gözler önüne serilmektedir. Aşağıda Dîvân’da cinsiyet ayırıcı öge olarak kullanılan sözcüklere yer verilmiştir:

er: Adam. 12/7, 15/8, 17/9, 28/13, 29/15, 30/16, 31/17, 31/18, 36/23, 37 /24, 39/26, 44/30, 45/31, 46/32, 47/33, 50/35, 51/36, 61/48, 65/ 51, 65/52, 67/53, 71/57, 73/60, 74/62, 76/64, 84/75, 84/76, 85/76, 87/78, 88/79, 89/80, 90/80, 90/81, 91/82, 92/85, 92/86, 93/86, 93/87, 94/87, 95 /88, 95/89, 96/89, 97/90, 98/91, 99 /91, 100/92, 104/95, 105/95, 105/96, 106/97, 107/97, 108/98, 109/98, 109/99, 111/100, 113/102, 116/104, 116/105,117/105, 118/106,1 19/106, 124/110, 127/112, 128/112, 128/113, 129/113, 130/114, 131/115, 132/115, 133/116, 134/117,137/119, 138/121,139/122, 141/123, 141/124, 141/124, 142/124, 143/124, 143/125, 144/125,145/126, 146/127, 147/127, 147/128, 148/128, 148/129, 149/129, 149/130,151/131, 152/132, 153/133,

155/134, 156/135, 157/136, 157/137, 158/137,159/138, 161/140, 162/ 163/ 167/144, 168/145, 172/148, 173/148, 190/162, 191/163, 192/164, 196/168, 200/171, 202/173, 214/184, 215/185, 216/186, 219/188, 226/195, 231/200, 233/202, 234/203, 235/204, 236/205,238/206, 241/209, 242/210, 242/211, 243/ 21t 245/213, 245/214, 246/215, 247/217, 248/217, 248/218, 249/218, 249/219, 250/219, 250/220, 252/221, 253/222, 254/223, 256/224, 256/225, 257/225, 258/225, 258/226, 259/226, 259/227, 260/227, 261/228, 262/228, 265/233, 265/234, 266/234, 267/234,267/235, 268/235, 269/236, 270/236, 270/237, 271/237, 272/238, 273/238,274/239, 275/239, 275/240, 276/240, 277/241, 278/242, 279/242, 283/244,285/244, 286/245, 292/247, 294/247, 294/248, 295/248, 298/249, 306/253,309/255, 310/255, 311/256, 312/257, 322/263, 325/264, 326/265, 327/265,327/266, 328/266, 328/267, 329/267, 330/267, 331/268, 331/269, 332/269,333/269, 334/270, 335/ 336/272, 337/272, 338/273, 339/273, 339/274, 340/274, 340/275, 341/275, 342/276, 343/276, 343/277, 344/277, 345/277, 345/278, 346/ 349/280, 350/281, 352/281, 354/283, 355/284, 356/284,360/28, 360/28, 363/28, 363/28, 364/28, 365/28, 365/29, 366/29, 367/290, 367/291, 373/295, 380/299, 381 /300, 382/300, 383/300, 383/301,385/302, 386/303, 387/387/304, 388/304, 389/305, 390/305, 390/306,391/30, 392/3 393/30, 393/30, 394/30, 396/30, 397/30, 398/31, 399/310, 399/ 400, 401/311, 401/312, 402/312, 402/313, 403/313, 404/404/405/406/406/407/407/408 /410/32L 411/ 412/ 413/ 413/ 414/325, 415/ 416/417/327, 417/328, 419/ 422/330, 422/ 423/ 423/ 426/427/428/ 429/ 429/ 431/ 431/ 440/ 443/445 /347, 448/ 452/355, 454/356, 454/358, 459 /363, 460/462/366,464/368, 465/ 465/ 466/ 467/468/ 469/ 470/471/376, 471/377, 472/378, 473/378, 473/379, 475/380, 477/382, 479/383,480/383, 480/384, 481/385, 482/385, 482/386, 483/386, 485/388, 488/390,488/39L 489/391, 490 /391, 490/392, 491 /392, 491 /393, 492/393, 492/394,493/39~ 493/39~ 494/39~ 495/39~ 497/39~ 499/40~ 500/401, 507/40~509/409, 517/416, 519/418, 523/422, 523/423, 524/425, 524/426, 525/426,525/427, 526/427, 527/428, 528/429, 530/430, 530/431, 531/431, 531/432,532/432, 532/433, 533/433, 533/434, 534/434, 534/435, 535/435, 535/437,540/44L 543/444, 545/445, 547/447, 549/449, 552/455, 553/456, 554/456,556/458, 556/459, 558/461, 559/461, 560/461, 561/462, 562/463, 564/464,565/465, 565/466, 566/466, 566/467, 567/467, 569/468, 570/469, 571/470,572/47L 573/471, 574/472, 575/473, 576/473, 576/474, 577/474, 577/475,578/475, 578/476, 579/476, 580/477, 583/478, 584/ 479,' 585/ 479, 586/480,587/48~ 587/481, 588/48~ 590/48~ 590/48~ 592/48~ 594/48~ 595/48~597/488, 598/489, 600/492, 603/494, 604/496, 605/496, 607/499, 609/501,611/504, 611/505, 612/505, 612/506, 613/507, 614/509, 614/510, 615/510,616/51 L 618/513, 618/514, 619/514, 620/515, 621/516, 621/517, 622/517,625/521, 626/522, 627/523, 628/524, 633/528, 633/529, 634/529, 635/530,635/53L 636/532, 62/48,431 /337, 528/429, 235/204, 327/266, 612/505,47/33, 81/71, 82/71, 109/99, 194/166, 215/185, 257/225, 294/248, 338/273, 361/287, 362/288, 526/427, 571/470, 573/471, 586/480, 588/482, 630/525, 634/529, 635/531108/98, 155/134, 218/187, 404/31464/SI, 382/300, 464/368, 601/4938/33, 147/128, 270/237, 442/345, 562/463, 92/85, 574/472.

Sözcük, Runik metinlerde sık bir kullanım alanı sergiler. 'Erkek, adam, koca, er' anlamıyla yer alır (Doğan, 2022: 253). Böylece Karahanlı Türkçesi'ne kesintisiz bir kullanım alanı ile gelmiştir. Fakat daha Eski Türkçede bile çok anlamlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

ered-: Erkekten sayılmak. bk. eret-. 112/100, 101. Sözcük, Çağbayır tarafından *er (erkek) > er-eđ-mek* şekliyle tahlil edilmiştir (Çağbayır 2, 2007: 1462)

eret-: Adam sınıfına girmek, adam sınıfından sayılmak. bk. ered-.

erkek: Erkek, hayvanların erkeği 68/54, 224/194, 264/230, 320/261, 446/350, 523/ 42. Bu sözcük günümüzdeki yaygın kullanımının aksine Orhun yazıtlarından itibaren sadece hayvanların erkek cinsiyetini belirtmek için kullanılmıştır.

erkiye: Adamcık. 519/418. Sözcüğe sadece Dîvân'da rastlanmıştır. Kaşgarlı şöyle ifade etmektedir: *-kiye küçültme eki. Kef'li, ince ve imaleli kelimelerde. Bundan erkiye denir;" adamcık' demektir; yirkiye 'küçük yer' demektir.* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 418)

erleş-: Erkeklikte yarışmak. *olar ikki erleşdi 'o ikisi erkeklikte yarış etti.'* erleşü.r, erleşme.k.126/111. < er-le-ş-mek (Çağbayır 2, 2007: 1472).

erlik: Erkeklik. 65/51. *er+lik* olarak tahlil edilen sözcük Karahanlı Türkçesi ile karşımıza çıkmaktadır (Gülensoy, 2007: 335)

irkeklen-: Erkeklik göstermek. 159/138. Kaşgarlı *irkeklen-* fiiline 'dalgalanmak', 'ürpermek' anlamlarını verdikten sonra '*Erkek, erkeklik gösterince de aynı fiil kullanılır.*' açıklamasını düşmüştür. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014:138)

Genel olarak 'erkek' adlandırmasının karşılığı olarak görülen bu sözcükler, temelde bir cinsiyet belirtir. 'Erkek' anlamına gelen sözcüklerin yan anlamları da çoğunlukla olumlu çağrışım alanına sahip sözcüklerdir: *kahraman, yiğit* gibi. Ayrıca günümüzde sadece erkek cinsine özgü bir sözcük olan *er* sözcüğü ataerkil toplum anlayışına uygun olarak doğrudan 'insan, kişi' anlamına da gelmektedir.

eret-/ered- 'erkekten sayılmak, adam sınıfına girmek' fiili erkek olmanın doğuştan getirilen bir cinsiyet kategorisi değil de yetişkinlikle elde edilen bir davranış biçimi olduğunu yansıtmaktadır. Toplumun bakış açısına göre konumlandırılan toplumsal rollerine göre erkekler, davranış biçimleri ile kendilerini toplumun yapısına uymak zorunda hissederler.

erleş-, *irkeklen-* fiilleri ise erkek olmanın üst seviye bir durum olduğunu, erkeğe yüklenen toplumsal bir yüceltici özelliği belirtir. Çünkü 'erkekten sayılmak' ve 'erkeklik göstermek', toplumsal bir statü ve saygıya karşılık gelmektedir. Ayrıca erkeğe atfedilen cesaret, korkusuzluk vb. özellikleri de çağrıştırmaktadırlar.

sik: Erkeklik organı. 168/145 Kaşgarlı bu maddede şöyle bir açıklama yapma gereği duymuştur: "Okuyucu, Türklerin kütürsüz erkek ve kadınları arasında Kur'an okurken, yüce Allah'ın kitabına hürmet ve edep için, *we a:tet kulle wa:hidetin minhunne sikki:nen* (her birinin eline birer bıçak verdi 12-31), *ma: yeftehillah:hu li'n-na:si min rahmetin fela: mumsike leha: wema: yumsik fela: mursile lehu min ba'dihi* (Allah'ın insanlara açtığı rahmet kapısını kimse kapatamaz; onun kapattığını da kimse açamaz 35-2) gibi ayetlerde okuyuşunu saklamalıdır; çünkü onlar, bunların manasını bilmezler ve içindeki kelimelerin kendi dillerindeki manaları ifade ettiğini zannederek gülüşür ve günaha girerler. *In ha:za: illa: ixtila:q* (bu ancak bir uydurmadır - 38-7) ayetinde de okuyuşunu saklamalıdır; çünkü *tıla.k* kelimesi onların dilinde kadınlık organıdır. Oğuzlar arasında, am soru edatı bulunan ayetlerde de okuyuşu saklamalıdır. *E-entum enzeltumu:hu minel-muzni am naħnul- munzilu:n* (onu buluttan indiren siz misiniz; yoksa indiren biz miyiz? - 56-69) ayetinde olduğu gibi. Çünkü *am* Oğuzcada kadınlık organıdır. (169) Ancak bunların anlamını bilenler arasında okumanın bir mahzuru yoktur." (Ercilasun- Akkoyunlu, 2014: 145).

sik-: Sikmek. 275/239

taşak: Taşak. 191/163 Kaşgarlı'nın verdiği açıklama şöyledir: "penise de taşak denir; çünkü onlar (penis ile taşak) birbirine yakındır." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 163).

yıgaç: Adamın penisi. 448/351. Bu sözcük, halk arasında söylenmesi ayıp olan bir sözcüğü benzetme yolu ile örtmecelendirmiştir.

yuğug: Kençek lehçesinde erkek çocuklara küfür için kullanılan bir sözcük. 449/353. Clauson sözcüğün etimolojisini şöyle vermiştir: [*yōđ-mak > yōđ-uğ / yuğ-uğ*]

2. Erkeklerin Dış Görünüşü ve Huyları ile İlgili Söz Varlığı

Çalışmanın bu başlığında 36 sözcük tespit edilmiştir. Daha çok dış görünüşe göre erkeklere/kişilere isimler verildiği görülmektedir:

āk sakal: Oğuzcada saç sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam. 53/39 Sözcük grubu *ak sakallı adam* sıfat tamlamasından kısaltılmış olmalıdır. Sakalları ağarmış anlamıyla yaşça ilerlemiş kişiler kastedilmiştir. Günümüzde Türkiye Türkçesi'nde hâlâ kullanılmaktadır: *aksakal: 1. isim Bir meslekte yaşça, kıdemce ileride ve yetenek bakımından üstün niteliğe sahip olan kimse; duayen.* (<https://sozluk.gov.tr/?ara=aksakal>)

aybañ: Çigil lehçesinde kel adam. 71/57

beçel: Hadım edilmiş erkek; iğdiş edilmiş at ve bütün hayvanlar. 198/169

çapak er: Alçak adam. 191/163. Kaşgarlı bu sözcük grubu için “*çapak* Türk gölünde bulunan küçük bir balık türünün adı. (*çapak er*) bu sözcüğe benzetilerek alçak adama, ‘alçak adam’ anlamında *çapak er* denir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 163) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Sözlükte bir de *çalpak* ‘pislik ve kir’, *çalpaş-* ‘(bir şeye) pislik bulaşmak’ türevleri de görülmektedir. *Çapak er*’deki anlam bu anlamlardan gelişmiş görünmektedir.

çomak eri: Müslüman adam. 191/164. Kaşgarlı “*çomak* çomak, sopa.” sözcüğünü verdikten sonra “Çomak Uygurlara ve bütün kâfirlere göre Müslüman. Çomak eri Müslüman adam.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. (2014: 164)

erneyü: 1. Altı parmaklı adam 2. çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam. 80/69. Sözcüğün kökenine Çağbayır da ihtiyatlı yaklaşmış ve sadece Kaşgarlı’nın anlamını vermiştir: [ernek > erne-yü ?] (Çağbayır 2, 2004: 1473)

ersek: Erkek isteyen kadın. 64/51. Er+se-k+. Sözcük hâlâ günümüzde *susa-* gibi birkaç sözcükte arkaik olarak yaşayan ve ‘bir şeyi çok istemek’ anlamı katan isimden fiil yapım eki ile fiilleştirilip -k+ ile isim yapılmıştır.

ersig: Adama benzer (çocuk). 499/400. +sıg+ Türkçede benzetme anlamı katan isimden isim yapan bir ektir. Kaşgarlı şöyle açıklama yapmıştır: -sıg benzetme eki. İsimlerin sonuna gelir ve kastedilen şeyi, eki alarak adlandırılana benzetir. Örnek: *kulsig er* ‘huyu, köle huyuna benzeyen adam’. *Bu karı ol oglansig* ‘bu, huyu oğlan huyuna benzer bir yaşlıdır.’ Eğer tabanı ince veya imaleli ise gayın yerine kef kullanılır. Örnek: *bu er ol begsig* ‘bu, huyu beyler huyuna benzer adamdır.’ *bu ogul ol ersig* ‘bu çocuk adama benzer ve onların huyları ile huylanır.’

ersin-: Kendini adam gibi göstermek. 131/115. Bu sözcük <er-si-n-mek olarak tahlil edilmektedir. +sin- eki ‘gibi göstermek, gibi saymak’ anlamları katan bir ektir: (*ewsin-*) *ol bu ewni ewsindi* ‘o, bu evi kendine ait olan evlerden saydı’ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 115)

etrek: Oğuzcada sarışın adam. 63/50

igçil: Çok hastalanan adam. 469/373 Kaşgarlı bu sözcüğü madde başı olarak almamış, +çıl ekini anlattığı maddede örnek vermiştir: “(*yagmurçıl*) *yagmurçıl yi.r* ‘çok yağmur yağan yer’. Bu bir kuraldır. Bir şey, bir şey üzerine arkası kesilmeksizin gelir ve devam ederse kendisinden fiil çıkan isme cim ve lâm (+çıl) eklenir ve o şeyin sıfatı olur. Örnek: Rüzgarın çok estiği yer olan rüzgarlı yer için *tüpi.çil yi.r* sözü vardır. *Tüpi* rüzgarın adıdır, üzerine cim ve lâm (+çil) eklenmiş ve çokluğun vasfı olmuştur. Çok hastalanan adama da *igçil* denir ancak bu çok dar bir kuraldır fazla görülmez.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 373).

iki yüzlüg er: İki yüzlü adam. 464/368

il kişi: Kötü adam. 36/23

karabaş: Erkek veya dişi köle (anlamı: kara baş). 543/443 <kara+baş.

kart er: Huysuz adam. 172/148 Kaşgarlı *kart* ‘yara’ sözcüğünü verdikten sonra örnek olarak “Buradan huysuz tabiatlı adama *kart er* denir.” şeklinde açıklama yapmıştır. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 148).

katkı kişi: Tabiatı sert olan, kimseye itaat etmeyen adam. 215/185. Katkı sözcüğünü Çağbayır, [kat-mak > *kat-ık-mak > kat(ı)k-i] şekliyle çözümlenmiş ve 1. Katı; sert; haşın anlamını vermiştir.

ketüt: Yüzü asık olan (ihtiyar adam). 408/318. Sözcüğü Çağbayır *ket-mek* > *ket-üt* olarak çözümlenmiştir. (2004: 2582)

kırbas er: Saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam. 231/200. Bu sözcüğe Ercilasun-Akkoyunlu şöyle bir dipnot düşmüştür: “Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşın kırbas, Clauson kırba:s (aslında kırbaş olması gerektiğini ileri sürer.), Dankoff- Kelly kırpa:s. Clauson, şın harfinden hemen önceki madde olduğunu ve şın yerine yanlışlıkla sin yazıldığını söyler. Ancak onun düşündüğü gibi olsa, ilk harfinin kaf olması dolayısıyla kırbaş’ın dokuz sözcük sonra gelmesi gerekirdi. Ayrıca verilen anlam saçın kırılmasıyla değil dökülmesiyle ilgilidir.” (2014: 200).

kırgıl: Yaşını başını almış (adam). 242/211

kırık er: Çolak adam. 192/164 (kır-uk)

kowı er: Talihsiz adam. 545/445. Kaşgarlı bu sözcüğün Argularda kullanıldığını belirtir ve bir atasözünü örnek olarak verir: “*kowı er kuğugka kirse yil alı.r*. Anlamı: Talihsiz adam kuyuya girse, onu rüzgar çıkarır ki eziyet çeksin.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 445)

köşirgek er: Evinde bir insan görünce yeri dar gelen adam. 411/321. “Atalay, DTS *kışirgek*, Clauson *köşerge:k*, Dankoff-Kelly *kösürge:k*. Kef’te hareke yok, şın esreli. Anlam çok açık değil. Herhalde Atalay’ın tercümesindeki gibi ‘canı sıkılan’ olarak düşünmek yerinde olur.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 321).

müñsüz kişi: Kalbi sağlıklı adam. 505/404 <müñ+süz.

odug er: Uyanık olan adam. 44/30. Kaşgarlı sözcüğü verdikten sonra şöyle bir örnek belirtmiştir: “Kalbi uyanık adam için odug köñüllüg er denir; akıllı adam” demektir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 30).

ortu er: Orta yaşlı adam. 74/62

sarıgça er: Atik adam. 245/214. *sarıg* ‘çekirge’ demektir. +ça ekini alarak kişi ‘çekirge gibi hızlı hareket eden’ anlamını kazanmıştır.

sıçgak: Çok sıçan adam. 237/205.< sıç-gak+

sıdrım işlig er: İşini yapıp başkasına iş bırakmayan (deri -sağlam ipli) adam. 243/211. Kaşgarlı “sıdrım deri ip, kayış. Oğuzca.” maddesine bu örneği vermiştir: “Sıdrım işlig er denir; adam işini yapar ve başkasına yapacak iş bırakmaz” demektir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 211)

sulundi: Adamın saç örgüsü. 226/196. Kaşgarlı sözcüğü her zaman sallanan şey anlamındaki “salındı neñ” e bağlamıştır.

taylañ: Zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli (adam). 612/506. Bu sözcük daha çok delikanlılar için kullanılır: “Taylañ yigit denir, titiz ve zarif genç demektir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 506).

tayuk er: Genç, zarif ve titiz adam. 517/416

teke sakal: Köse adam. 546/446. Kaşgarlı “onun sakah teke sakalına benzer.” demektir. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 446).

tuyın er: Cimri ve eli sıkı adam. 519/418

tüplüg eren: Asil adam. 494/ 396. Bu sözcük grubu başka bir madde içerisinde örnek olarak verilmiştir: “tüp insanın aslı için de tüp denir. Bundan ‘asil adam’ anlamında *tüplüg eren* denir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 396).

urra: Oğuzcada, erkeklerde fitik. 32/18

ületü: Erkeklerin, burunlarını temizlemek için koyunlarında bulundurdukları ipek parçası, mendil. 80/69

Bu bölümde tespit edilen sözcüklerde, genellikle doğrudan erkeklik bildiren bir sözcük olmamasına rağmen anlamlarda daha çok erkeklerin işaret edildiği görülmektedir. Bu durumda, toplum içerisinde olduğu gibi adlandırmalarda da erkeklerin kadınlara göre ön planda olduğu, kadınların geri planda/gizli tutulduğu söylenebilir. Örneğin *müñsüz kişi* diye aslında derdi olmayan bir insanoğlu tanımlanması gerekirken açıklamada ‘adam’ kullanılmaktadır. Tıpkı günümüzde âdem>adam değişiminde görülen anlam değişmesi gibi.

3. Akrabalık Adları

Türk dillerinin akrabalık adları bakımından dünyanın en zengin dillerinden olduğu söylenebilir. Birçok dillerde, örneğin Hint-Avrupa dillerinde iki hatta üç akrabalık adı tek bir sözcükle ifade edildiği

halde, Eski ve Orta Türkçede ve günümüz Türk dillerinde her tür akrabalık için ayrı terimler kullanılmış ve kullanılmaktadır (Li, 1999: 319). Dîvân'da da durum böyledir ve çok sayıda akrabalık bildiren sözcük tespit edilmiştir.

Akrabalık; bireyleri, kan bağı, evlilik ya da evlat edinme yoluyla birbirine bağlayan bir ilişkidir (Emiroğlu, 2021: 1693). Tespit edilen akrabalık sözcükleri Emiroğlu'nun ayrımına göre iki başlık altında değerlendirilmiştir:

3.1. Kan Bağıyla Oluşan Akrabalık Adları

Sözlüksel cinsiyet, biyolojik cinsiyet farklılığını sözlüksel boyutta ifade eder; anne, baba, kız, erkek örneklerinde olduğu gibi sözlükbirimlerin tanımında, kadın ya da erkek cinsiyetinde olmaya dair açıklamalarda bulunur (Çolak, 2020: 97). Türkçedeki akrabalık isimleri de sözlüksel cinsiyetin görünümüne örnek teşkil etmektedir. Bu başlık altında 11 sözcük tespit edilmiştir:

aştal oğul: Adamın en son çocuğu. 65/52

ata: Baba. 27/12, 55/42, 112/100, 253/222, 309/254, 480/384, 536/438, 146/127, 135/118, 223/193, 537/439, 538/ 439, 365/289, 421/330, 536/438, 564/464, 480/384, 571/470, 328/267, 356/284. Clauson, ilk kez Uygur Budist metinlerinde baba için *kaŋ* yerine *ata*, *ög* yerine de *ana* sözcüğünün kullanılmaya başlandığını belirtir (ED 40a). Kornuşin, *ata* sözcüğü için 'dede, amca' anlamını önermiştir (2008, 276-277). Ancak çağdaş Türk dillerinde de bu sözcüğün temel anlamı 'baba' olarak yaşamaktadır. Dolayısıyla sözcüğün anlamının araştırmacıların ortak görüşü 'baba' olduğu yönündedir (Doğan, 2022: 241).

ataki: Ey babacığım (sevgi ifadesi taşır). 80/69, 538/439. < ata+kı

ataç: Babaya benzer, baba gibi. 309/254. < ata+ç

dede: Oğuzca baba. 542/443. Biçim bakımından çocuk diline ait olan bu sözcük, 'baba' veya 'dede' anlamını taşır (Li, 1999: 89).

içi: Erkeğin kendisinden büyük erkek kardeşi. 56/42, 447/351. Sözcük Eski Türkçede *ini içi* şeklinde ikileme olarak da görülmektedir: "*ini içi* kardeş (küçük ve büyük kardeş)" (Gabain, 1988: 108).

ini: Erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi. 59/45, 447/351. Sözcük Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır: "*ini, iniyi, yani küçük erkek kardeş*" (Gabain, 1988: 275). Günümüzde ise Anadolu ağzlarında anlam değişmesine uğrayarak 'kayınbirader'i karşılamaktadır. (DS, 1979, <https://sozluk.gov.tr/>)

kaŋdaş: Babaları bir olan. 611/503. Karahanlı Türkçesinde *kaŋ* sözcüğünün kalıntıları olarak *kaŋdaş* 'babaları bir olan' (DLT III: 382) ve *kaŋsık* 'üvey' (DLT III: 383) sözcükleri tesbit edilmiştir: *kaŋdaş kuma urur ögdeş örü tartar* 'baba bir olanlar, (birbirini çekemedikleri için) çok dövüşürler; ana bir olanlar (aralarında sevgi olduğu için) birbirine yardım ederler.' (DLT III: 382). (Li, 1999:115)

tün oğul: İlk erkek çocuk. 503/403

urı: Erkek evlat. 56/43, 131/115. Bu sözcük, Orhon Yazıtları'nda 'erkek' anlamında kullanılmıştır. Uygurcada *urı* sözcüğü, 'oğul; genç, delikanlı' (EUTS: 266) anlamında kullanılmıştır. *Urı* sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde 'erkek (evlat)' (DLT I: 88, 25 l, KB) anlamında kullanılmıştır: *tünle bulıt örtense ewlük urı keldünrişçe bolur* 'geceleyin bulut kızarsa kadın, erkek çocuk (dünyaya) getirmiş gibi olur.'(DLT I: 25 l). Karahanlı Türkçesinden sonra *urı* sözcüğüne rastlanmamaktadır (Li, 1999: 201).

yurç: Kadının küçük erkek kardeşi. 447/351. Erkeğin kardeşi ile kadının kardeşi farklıdır; erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşine *ini*, kendisinden büyük erkek kardeşine *içi* denir. Erkeğin, kendisinden küçük kız kardeşine *siñil*, kendinden büyük kız kardeşine *eke* denir. Kadının en küçük kız kardeşine *baldız*, büyüğüne *eke* denir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 351).

Tespit edilen sözcükler incelendiğinde erkekliğin bir cinsiyet ayırıcı değil de erkeklerin biyolojik olarak akrabalık sistemindeki yerlerini belirten sözcükler olduğu görülmektedir.

3.2. Evlilik Yoluyla Oluşan Akrabalık Adları

Türklerde ailenin temelini evlilik oluşturduğundan evlilik sebebiyle dilimize girmiş birçok sözcük bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada 10 sözcük tespit edilmiştir:

bēg: Kadının kocası. 512/411 -bk. bīg. Kaşgarlı sözcüğe ilk olarak 'emir' anlamını vermiş, ikinci anlamda 'kadının kocası' anlamını vererek erkeğin evinde beye yani bir emire benzetildiğini söylemiştir (2014: 411).

begi kişi: Karı koca. 126/111. <beg+i kis +i. Bu sözcük grubu ile ilgili dipnot düşülmüştür: "Metinde kişi. Beg kelimesinde iyelik eki (-i) bulunduğuna göre ikinci kelimenin de öyle olması gerekir. Yazma 166'da 'zevce' anlamında *kis* kelimesi vardır. O halde ikinci kelime kis-i olmalıdır." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 111).

beglen-: Evlenmek, koca edinmek. 386/302, 393/307. < beg+le-n-

bīg: Koca. bk. beg 501/402.

kañsık ata: Üvey baba. 611/504. < kañ (baba) > kañ+sı-k] (Çağbayır 3, 2004:2385)

kañsık ogul: Evlatlık. 611/504. Karahanlı Türkçesinde *kañ* sözcüğünün kalıntıları olarak *kañdaş* 'babaları bir olan' (DLT III: 382) ve *kañsık* 'üvey' (DLT III: 383) sözcükleri tespit edilmiştir: *kañdaş kuma urur ögdeş örü tartar* 'baba bir olanlar, (birbirini çekemedikleri için) çok dövüşürler; ana bir olanlar (aralarında sevgi olduğu için) birbirine yardım ederler.' (DLT III: 382). (Li, 1999:115)

namija: Çigil lehçesinde kadının kızkardeşinin kocası. 224/193

ögey ata: Üvey baba. 74/61 <ög +ey ata. *ögey* sözcüğü sıfat olarak kullanılan ve ilk olarak Uygurcada *ögey ana* 'üvey ana' (Li, 1999: 79) biçiminde tesbit edilen bir sözcüktür.

ögey ogul: Besleme çocuk 74/61. < ög+ey ogul

yezne: Büyük kız kardeşin kocası. 459/363. Clauson da 'Ablanın kocası; babanın küçük kız kardeşinin kocası' anlamında vermiştir (EDPT: 988). Sözcük Anadolu ağızlarında hâlen kullanılmaktadır: yezne: Enişte. Suhara *Çıldır, Zalim *Sarıkamış -Kars *Tutak -Ağrı (DS, 1979. <https://sozluk.gov.tr/>)

İngilizcede kadınların medeni durumunun farklılığına istinaden Mrs. ve Miss ayrımı görülürken erkeklerin bu farkını belirten bir ayrım yoktur. Buna eş değer olarak genel manada Türkçede, özel olarak örneklemimiz *Dîvân*'da da erkeklerin medeni durumunun değerlendirilmeyip sadece toplumun erkeğe yüklemiş olduğu cinsel akrabalık isimleri görülmüştür.

4. Erkeklerin Toplumdaki Statüleriyle İlgili Söz Varlığı

arkuçı: İki adam arasındaki aracı; evlenme sırasında dünürler arasındaki elçi. 82/73.

beg ~bēg: Bey (emi:r). Kaşgarlı sözcüğe ilk olarak emir anlamını vermiştir.

begeç: Küçük bey. 180/153. Beg+eç. 'beg'in küçültme şeklidir; küçüğe gösterilen sevgi için kullanılır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 153).

eren: Kahramanlar. 30/49/35, 51/36, 55/40, 85 /103/ 104/ 113/ 122/ 173/ 181/154, 193/272/23~ 310/25~ 319/26l 321/26~ 376/29~ 494/39~ 512/609/502, 615/510, 620/515, 129/114, 57/43, 186/159, 182/155. Er sözcüğünün çoğuludur.

eret-: Adam sınıfına girmek, adam sınıfından sayılmak. bk. ered-. 112/101. <er+eç-.

lāçın: Yiğitlikten dolayı verilen erkek adı. 206/176. Kaşgarlı "bununla adama yiğitliğinden dolayı adı verilir." olarak açıklama vermiştir. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 176).

tapış: İki adam vb. nin birbirine vekalet vermesi. 184/158. *tapı-* 'bir şeye razı olmak' fiiline bağlanmaktadır. <tapı-ş+

yarış: İki adam arasında mal bölüşümü. 448/352. <yar-ış+

Bu bölümde tespit edilen *arkuçı, tapış, yarış* sözcükleri direkt olarak bir erkeğe işaret etmeseler de toplumun dışı dönük bu mecralarında kadının varlığından söz edilmediği için dolaylı olarak erkeği tanımlamaktadırlar.

Türkçede sözcüklerin cinsiyeti yoktur ama bazı sözcükler sözlüksel cinsiyet bildirir. Buradaki *beg, beğec* sözcükleri sözlüksel cinsiyet belirtmeleriyle dolaylı olarak erkeği işaret etmektedirler. Günümüzde *beg>bey* ve *ogul* sözcüklerindeki anlam değişimleriyle doğrudan bir erkeğin kastedilmesi, erkeğe verilen değeri göstermektedir.

SONUÇ

Erkeklik çalışmalarına akademik alanda katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmada ana materyal olarak Dîvân seçilmiş ve dil üzerinden o dönemde toplumun erkeği nasıl gördüğünün tespiti amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda Dîvân'da erkek ile ilgili toplam 70 sözcüğe rastlanmış ve bu sözcüklerin çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Sözcüklerin gelişimi veya kullanımı ile ilgili açıklama ve tespitler çalışmanın ilgili kısımlarında verilmiştir.

Toplumdilbilimsel bir yaklaşımla incelenen Dîvân'daki erkekle ilgili sözcükler, toplumsal cinsiyetin erkeklerin rollerini belirleyen bir işlev üstlendiği söz varlığı temelinde ele alınmıştır. Söz varlığına bakarak toplumun cinsiyetlere yüklediği anlamlar görülmektedir.

Tespit edilen sözcüklerin kimisinin doğrudan erkeği belirttiği kimisinin ise aslında genel manada 'insan, adem>adam' anlamıyla verilir dolaylı yoldan erkeği gösterdiği gözlemlenmiştir. Erkekleri adlandırmada tercih edilen sözcüklerin, kadınlara göre erkekleri toplumda daha olumlu bir dille işaretlediği görülmektedir. Buna sebep olarak elbette ki kadın ve erkeğe toplum tarafından biçilen farklı roller gösterilebilir. 'Erkek' anlamına gelen sözcüklerin yan anlamları çoğunlukla olumlu çağrışım alanına sahip sözcüklerdir: kahraman, yiğit gibi. Erkek de toplumun ona atfettiği role girmek ve hep güçlü olmak zorundadır. Aksi durumda toplumdan soyutlanır ve saygı görmez.

Türkçe akrabalık isimlerinin cinsiyet farklılığının sözlüksel boyutunu oluşturan akrabalık sözcüklerinde, sözlüksel cinsiyet belirtmesine birer örnek teşkil ettiği görülmüştür ve sözcüklerde erkeğin medeni durumunun değil sadece toplumun erkeğe atfettiği cinsiyete gönderimde bulunan akrabalık vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Akrabalık adlarının neredeyse hepsi Runik harfli metinlerle Uygurca metinlerde de görülmektedir.

Türkçede sözcüklerin cinsiyeti yoktur ama bazı sözcükler sözlüksel cinsiyet bildirir. Buradaki *beg, beğec* sözcükleri sözlüksel cinsiyet belirtmeleri dolaylı olarak erkeği işaret etmektedirler. Günümüzde *beg>bey* ve *ogul* sözcüklerindeki anlam değişimleriyle doğrudan bir erkeğin kastedilmesi, erkeğe verilen değeri göstermektedir.

Türklerde sosyal, siyasal ve kültürel yapı içerisinde önemli bir yere sahip olan erkek, aile için önemli olduğu gibi millet için de önemlidir. Bu açıdan erkeklik araştırmalarına katkı sağlayacağı ümit edilen bu çalışmada, erkek imgesinin bulunduğu, erkeğe gönderim yapan sözcükler toplu bir halde verilerek bütünsel bir inceleme yapmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akata, H.Z. (2019, Ekim 16-18). Güncel Türkçe Sözlük'te kadın kavramı ve toplumdilbilimsel sezdirimleri [Sözlü bildiri], *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Samsun, 2275-2283. Aksan, D. (2020). *Türkçeye yansıyan Türk kültürü*, Bilgi Yayınevi.

Argunşah, M. (2017, 4-6 Mayıs). Türkiye Türkçesindeki kadınla ilgili temel söz varlığının tarihî gelişimi [Sözlü bildiri], *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Amasya, 81-105.

Avşar, S. (2017). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tarihsel rollerini yitiren erkekliğin çöküşü: küllerinden "yeni erkek"liğin doğuşu, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 224-241.

Bayraktar, F. S. (2001, 12-13 Nisan). Kayseri deyimlerinde kadın ve erkeğe biçilen roller [Sözlü bildiri], *Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri.

- Bayraktar, F. S. (2017, 4-6 Mayıs). Tabirü'l-Menamat'ta kadının toplumsal cinsiyet rolüne bir bakış [Sözlü bildiri], *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu*, Amasya.
- Çağbayır, Y. (2004). *Ötüken Türkçe sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Çolak, G. (2020). *Toplumdilbilimi toplumsal cinsiyet ve dil*, Bilge Kültür-Sanat.
- Doğan, A. B. (2022). Eski uygur sivil belgelerinde erkekle ilgili söz varlığı, *Karadeniz Araştırmaları*. XIX (73), 237-279.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet*. Remzi Kitabevi.
- Emiroğlu, S. (2012). Türkçe sözlükteki akrabalık adlarının tasnifi, *Electronic Turkish Studies*, 7(4), 1691-1710.
- Ercilasun, A. B.& Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertan, C. (2009), Türkiye'de erkeklik imgesi ve eşcinsel kimliği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Gabain, A.V. (1988), Eski Türkçenin grameri (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, V. D. (2016). *Kültürbilime giriş: dil, kültür ve ötesi*. Papatya Bilim.
- Günşen, A. (2008). Söz varlığı ışığında Dîvânı Lûgati't-Türk'te çağının Türk iktisadi hayatına ait izler" (In the light vocabulary the traces belong to its age in Dîvânı Lûgati't-Türk), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, 1(4), 242-267.
- İmer, K. (1990). *Dil ve toplum*, Gündoğan Yayınları.
- Konig, G. Ç. (1992). Dil ve cins: kadın ve erkeklerin dil kullanımı, *Dilbilim Araştırmaları*, 3, 25-36.
- Malkoç, E. (2022). Özbek Türkçesinde geçen erkekle ilgili adlandırmaların toplumdilbilimsel açıdan incelenmesi, *Dil Araştırmaları Journal of Language Studies*, 16 (30), Bahar, 169- 182.
- Pilancı, H. (2002). Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözler Üzerine Bir İnceleme, *Kadın Woman*, 3(2), 71-82
- Sertkaya, O. F. (1983). Eski Türk atasözleri üzerine. *Şükrü Elçin Armağanı* (s. 275-292). Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi:1
- Labov, W. (1982). "Dilin, toplumsal bağlamı içinde incelenmesi". (Çev. Veysel Kılıç). *Dilbilim Seçkisi (Edt. Doğan Aksan)* Ankara: Türk Dil Kurumu, 163-187.
- Li, Y. S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*, Simurg Yayınları.
- Nazlı, E. H. (2016). Toplumdilbilime genel bir bakış, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi SBARD*, 14(28), 37-66.
- Şen, S. (2023). Kırgız Türkçesi atasözlerinde erkek imgesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(2), 518-545.
- Şenol, D., & Çalar, V. (2018). Toplumsal cinsiyet bağlamında Batman'da erkek olmak, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi* (1), 1-16.
- Useev, N. (2015). Yenisey yazıtlarındaki erkek kişi adlarında geçen kelimelere göre eski Türk erkeği, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 25-38.
- Vardar, B. vd. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.

Zeybekoğlu, Ö. (2010). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında Türk toplumunun erkeklik algısı. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 3(1) Ocak.

<https://sozluk.gov.tr/> (Eriřim Tarihi: 03.09.2024)